

MENÂKIB U TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMAN'DAKİ ÖLÜM KAVRAMSAL ALANIYLA İLGİLİ SÖZLER VE UYGULAMALAR

The Words and Practices about Death Conceptual Area in Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman

Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL*

Gazi Türkiyat, Bahar 2018/22: 9-27

Öz: Bu çalışmada Derviş Ahmed Âşıkî tarafından 15. yüzyılda yazılmış, Âşık Paşazade Tarihi olarak da bilinen Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman'daki ölüm kavramsal alanı çerçevesinde ortaya çıkan sözler ve uygulamalar üzerinde durulmuş; ölüm kavramsal alanıyla ilgili sözler, toplumsal açıdan Müslümanlar ve kâfirler için kullanılan sözler; üst tabakadan ve alt tabakadan kişiler için kullanılan sözler; çıkarımsal anlama dayalı, metaforik ve metonimik sözler gibi gruplara ayrılarak incelenmiştir. Yazar Âşık Paşazade'nin ve zaman zaman sözü devrettiği diğer anlatıcıların kendi toplumsal gruplarına ait insanlar öldüğünde farklı, diğer toplumsal gruplardan insanlar öldüğünde farklı sözler kullandıkları görülür. Bu ayrım temel olarak Müslümanlar ve kâfirler şeklinde belirlenebilir. Bey, kumandan gibi üst sosyal tabakadan kişiler için kullanılan sözlerle sıradan kişiler için kullanılan sözler de farklılık göstermektedir. Bu farklılık bir kişinin ölümünün bildiriyle toplu ölümlerin bildiriminde de kendini göstermektedir. Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman'da ölüm için kullanılan çok sayıda çıkarımsal anlama dayalı, metaforik ve metonimik sözler de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman, Âşık Paşazade Tarihi, ölüm kavramsal alanı, 15. Yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesi.

Abstract: In this paper, it is focused on the words and practices about death conceptual area in Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman (The History of Âşık Paşazade) was written by Derviş Ahmed Âşıkî in the 15th century. Words about the concept of death in Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman are classified as the words used for Muslims and infidels in social terms; the words used for the people from the upper layer and the lower layer; and the metaphorical and metonymic words based on inferential meaning. It is seen that the author Âşık Paşazade and occasionally the other narrators to whom he transfers the expressions used different words for a person who belonged to their social groups and for others. This distinction can be basically defined as Muslims and infidels. The words used also differ for persons who belong to the upper layer and respected, like bey and the commander, and for ordinary persons. This difference also manifests itself in the declaration of mass deaths and of the death of a single person. A lot of metaphoric and metonymic words and also the words based on inferential meanings used for death have also been identified in Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman.

Keywords: Menâkib u Tevârîh-i Âl-i Osman, The History of Âşık Paşazade, death conceptual area, 15th century, Old Anatolian Turkish

0. GİRİŞ

Ölüm kavramsal alanı, bütün insanlığı ilgilendiren bir alan olup tarihî metinlerden günümüze ölümle ilgili birçok farklı söylem tespit edilebilmektedir. Ölüm kavramıyla ilgili söz ve uygulamalar, kültürün temel bileşenleri olup o kültürü aydınlatmada

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/TÜRKİYE. ozeny@omu.edu.tr, Gönderim Tarihi: 30.03.2017 / Kabul Tarihi: 18.05.2018

önemli unsurlardır ve kültürlere göre değişiklik gösterir. *Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman*, Derviş Ahmed Âşıkî tarafından 15. yüzyılda yazılmıştır. Uzun ömrüyle 15. yüzyılın neredeyse tamamını yaşayan yazar, söz konusu tarih metninde Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelmesinden başlayarak II. Bayezid devrine kadar yaşananları özlü bir şekilde anlatmıştır (Kala 2015). Bu çalışmada, *Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman*'da ölüm kavramsal alanı çerçevesinde ortaya çıkan sözler, söz grupları ve uygulamalar üzerinde durulmuştur. Böyle bir çalışmayla 15. yüzyılda insan zihninde ölüm kavramının nasıl şekillendiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Tarih, mücadele ve savaşlarla dolu olduğu için ölüm kavramı en iyi tarih kitaplarından anlaşılabilir. Bu nedenle metin olarak *Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman* seçilmiş, taranmış ve ölüm kavramsal alanına ait sözler ve uygulamalar belirlenmeye çalışılmıştır.

Ölüm kavramı tarihî ve çağdaş lehçeler söz konusu edilerek birkaç makalede (Tuna 1960, Kocasavaş 1998, Dilek 2009, Sağol-Yüksekkaya 2010, Demirtaş 2010 gibi) ele alınmıştır. Ölüm kavramını en geniş biçimde bir doktora tezinde ele alan Usta-Ayaz (2009) olmuştur. Bununla birlikte bu çalışmaların bütüncüsü içinde *Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman* metninin yer almaması; bütüncü içindeki diğer metinlerdeki çıkarımsal anlama dayalı ve metinsel bağdaşıklığa göre belirlenebilecek ölüm ifadelerinin kaydedilmemiş olması böyle bir çalışma yapma fikrini doğurmuştur. Bu fikirden yola çıkılarak, *Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman*'daki ölüm kavramsal alanıyla ilgili sözler, söz grupları ve uygulamalar tespit edilerek sınıflandırılmıştır. Osmanlılar ve ölüm konusunu ele alan Veinstein'in *Les Ottomans et la Mort Permanences et Mutations* adlı eserinde Osmanlılarda ölüm kavramıyla ilgili 1) kâfir, 2) mümin, 3) din uğruna hayatını kaybeden şeklinde üçlü bir sınıflandırmadan söz edilir. *Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman*'da din uğruna/savaşta hayatını kaybeden üst sosyal tabakadan biri ise, *şehit ol-/et-*, din uğruna/savaşta hayatını kaybeden sıradan biri ise *şehit ol-/et-* fiillerinden ziyade *öl-* fiili kullanılmıştır. Bir şehzadenin din uğruna ölmese/öldürülme de taht mücadelesini engellemek için öldürülmesi durumunda da *şehid it-* fiili kullanılmıştır. Bütün bunlar dikkate alınarak bu çalışmada sınıflandırma; toplumsal açıdan Müslümanlar ve onların düşmanları (kâfirler) için kullanılan sözler ve söz grupları; üst tabakadan ve alt tabakadan kişiler için kullanılan sözler ve söz grupları; toplu ölümler için kullanılan sözler ve söz grupları; çıkarımsal anlama dayalı, metaforik ve metonimik sözler ve söz grupları şeklinde yapılmış, ayrıca ölüm sonrası bazı uygulamalara da yer verilmiştir.

1. MENÂKIB U TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN'NDA ÖLÜM KAVRAMSAL ALANIYLA İLGİLİ SÖZLER VE SÖZ GRUPLARI

Yazar Âşık Paşazade'nin ve zaman zaman sözü devrettiği diğer anlatıcıların içinde buldukları toplumsal gruptan insanlar öldüğünde farklı, diğer toplumsal gruplardan insanlar öldüğünde farklı sözler kullandıkları görülür. Bu ayırım temel

olarak Müslümanlar ve kâfirler şeklinde belirlenebilir. Bey, kumandan gibi üst sosyal tabakadan, saygı duyulan kişiler için kullanılan sözlerle sıradan kişiler için kullanılan sözler de farklılık göstermektedir. Bu farklılık bir kişinin ölümünün bildirimleriyle toplu ölümlerin bildiriminde de kendini göstermektedir. Toplu ölümlerde genellikle kâfirler için olmakla birlikte zaman zaman Müslümanlar için de 'kırmak, kırılmak, kırdırmak, yok olmak, yok edilmek' anlamlı Türkçe kökenli *kır-*, *kır-ıl-*, *kır-dur-*, *st-*, *st-n-* fiilleriyle Farsça kökenli *şikest ol-* ve Arapça kökenli *helâk olun-* fiilleri mecazî anlamda kullanılmıştır. Bu fiiller kısmî eş anlamlıdır ve 'ölmek' anlamındaki mecazî kullanım, 'kesmek, koparmak' anlamına gelen *üzül-* fiilinin Altay Türkçesinde 'sesi soluğu kesilmek' ve dolayısıyla 'ölmek' anlamlı kullanımıyla (bkz. Dilek 2007: 183) örtüşmektedir. 'Öl- fiili ise Müslüman olsun ya da olmasın her dinden, her sosyal tabakadan insanların bir kısmı veya tamamı için ve hatta hayvanlar için de kullanılmıştır.

Ercilasun'a göre (2002) *öl-* fiili *ör-* 'belirmek; çıkmak, bulut yükselmek' ve *ön-* 'bitki bitmek, yetişmek; çıkmak' fiilleriyle kökteştir. Asıl anlamı 'yükselmek' olan *öl-* fiili varsayımsal bir **ö-* 'havalanmak, yükselmek' köküne dayanır. *Öl-* fiilindeki *-l-* ise, işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapım ekidir. 'Göğe yükselen, uçan ruh; öz, can, ruh' anlamlarına gelen *öz* kelimesi de *öl-* fiiliyle aynı kökten türemiştir. İslamiyet öncesi Türk inanışları ve Sibirya'daki Türkçe konuşan Şamanların inanışına göre ruh çoğu zaman ölüme doğru uçan bir kuş olarak algılanır, "*daha doğrusu bu kuşun uçuşu ölüme yol açar.*" (Veinstein 2011: 44). 8. yüzyıla ait Türk dilli metinler olan Orhun bölgesi yazıtlarında *öl-* fiili dışında ölüm kavramsal alanı için yalnız hükümdar ve prenslere yönelik olmak kaydıyla *uç-*, *uç bar-*, *kergek bol-* fiilleri de kullanılmıştır ki bunların özün; yani ruhun insan bedeninde hapsolmuş bir kuşa benzetilmesi ve ölümlerle de bedenden ayrılıp çıkıp gitmesi inancına uygun olduğu görülür. X-XI. yüzyıla ait Uygur sahası metinlerinde görülen ve ölüm kavramını anlatan *isig öz bir-*, *etüz qod-* gibi ifadelerle XI-XIV. yüzyıla ait Karahanlı sahası metinlerinde görülen *can kuşu pervaz kıl-*, *ten canın terk et-*, *can uçup bar-* gibi ifadelerin de ölümlerle beden ve ruhun ayrılması inancı temelinde oluştuğu düşünülebilir.

1.1. Üst sosyal tabakadan Müslümanlar öldüğünde kullanılan sözler ve söz grupları

Özellikle yönetici sınıfa mensup biri öldüğünde saygı sözlerinin sarf edildiği ve dinî terminoloji ile uygulamaların dikkate alındığı söylenebilir. Böylesi saygın kişilerin ölümüyle yer değiştirerek ahirete geçiş yaptıkları ve Allah emri veya rahmetine kavuştuklarına inanılır. Bu amaçla; *vefât it-* fiili yanında örtmece niteliği taşıyan metaforik veya metonimik olarak şekillenmiş *Allah emrine var-*, *Allah rahmetine var-*, *Allah'un rahmetine kavuş-*, *Allah rahmetine vâsil ol-*, *âhirete nakl it-*, *yiri boş kal-*, *bu fenâ sarâyından ol dârü'l-bekâ sarâyına var-*, *bu fenâ sarâyını terk idüp ol beka sarâyına rihlet it-*, *âlem-i fenâdan beka sarâyına intikâl it-* gibi sözler kullanılmıştır:

Ol pâdişâhlar Allah rahmetine vardılar (65a)

Sultân Muhammed işitdi kim Emir Süleymân Allah rahmetine vardı. (91b)

(Kılıç Arslan Bey'in) oğlu Allah rahmetine vardı. (238a)

Ol zamânda Karasioğlu 'İslâm Beg var-ıdı. Ol zamanda Allah rahmetine vâsıl oldı (33b).

(Germiyanoğlu Yakup Bey) Allah rahmetine vâsıl oldı. (142b)

Kâdı Burhâneddîn Allah rahmetine vâsıl oldı. (76b)

(Süleyman Şah) Allah'un rahmetine kavuşdı. (1b)

İlbeği Allah emrine vardı. (51a)

Süleymân Paşa Allah emrine vardı (45a).

Karasioğlu dahi Bergama hisârından 'ahd-ile çıkdı. Bursa'ya göndürdiler. İki yıl anda 'ömür sürdi, âhirü'l-emr bir gün yumurçak çıkardı, Allah emrine vardı (36a).

Menteşeoğlu Ya ' kûb Beg bir gün âhirete nakl itdi (131b)

Süleymân Paşa (babasından) iki ay öndin vefât itdi (45b).

Kendünün (Sultan Mehmet) vefâtı Edrene'de oldı. (1086)

Ve hem Orhan Gâzi'nün atası Allah rahmetine vâsıl oldı ve dahi dedesi Edebalı kızından bir ay öndin Allah rahmetine vâsıl oldı. Söğüt'de vefât itdi. (20a-20b)

(Tekfurun geliniyken kaçırılıp Orhan Gazi'yle evlendirilen) Lülüfer Hatun vefat idicek Orhan Gâzi'ylen Bursa hisârında bile defn itdiler (3a).

Veys Beg'ün yiri boş kaldı (133a)

Anı beyân ider kim Sultânü'l-mücâhidîn Sultân Muhammed Han-ı Gâzi bu fenâ sarâyından ol dârü'l-bekâ sarâyına varması ne sûret-ile olundu. (259b)

Anı beyân ider kim Sultân Muhammed Han kim Bâyezîd Han oğludur, ' âlem-i fenâdan beka sarâyına intikâl itdügi vaktin oğulları ve kızları kaç kaldı ve ... kendünün vefâtı dahi ne sûret-ilen oldı. (108b)

Orhan Gâzi gördi kim atasını bu fenâ sarâyını terk idüp ol beka sarâyına rihlet itdi. (21a)

Savaşta üst sosyal tabakadan kişilerin ölümü için şehîd ol- fiili kullanılırken sıradan insanlar için öl- fiili de kullanılabilmiştir:

Ol Aytogdı anda şehîd oldı

Bile öldi niçe hem iş ü yoldaş (11b)

Bâyezîd Paşa'yı anda şehid itdi. (113b)

Ol (Karaca Bey) Varna oğraşında şehîd olmuş-ıdı. (128a)

Gâzilerün ekseri şehîd oldılar. (153b)

Üst sosyal tabakadan biri savaşta öldürüldüğünde şehîd it- fiili kullanılır:

Hanı şehîd ide bir hâyin ebter (61b)

Osman'ın kardeşi Saru Yatı'nın oğlu Bay Hoca savaşta öldürülünce de şehîd it- fiili kullanılmıştır: *Saru Yatı'ya anda şehîd itdiler* (1b)

Kardeşi tarafından öldürtülen küçük şehzade Mustafa için hem öldür- hem de şehîd it- fiilleri kullanılmıştır:

Şarâbdâr İlyâs'a eyitdiler kim: "Mustafâ efendin oğlı değil midî kim tutup anı öldürmeğe virdün?"

Eydür: "... bu fenâ dünyânın murdarına bulaşmadın sebep oldum, anı şehîd itdiler..." (123a)

Üst tabakadan biri kendi ölümünden bahsederken öl- fiili ve/veya vefât sözünü kullanır:

Osman Gazi, oğlu Orhan'a şöyle vasiyet eder: "Oğul Orhan! Ben öldüğüm vaktin beni Bursa'da şol Gümişlü Kubbe altında koyasın." (14b)

"Ben hüd bu döşekden kalkmazın ve Murâd Han gelmedin ölürin, memleket birbirine tokınmadın tedârük idün. Benüm vefâtımı tuyurmayasız tâ Murâd Han gelince." (109 a)

Üst sosyal tabakadan Müslüman birinin öldürülmesi durumunda anlatımda dolaylı yollara başvurulduğu; daha çok çıkarımsal anlama dayalı, metaforik, metonimik veya metinsel bağdaşıklıkla dayalı ifadelerin kullanıldığı görülür: *maslahat ne-y-ise gör-*, *yirine ko-* 'gereken neyse yapmak, yerine koymak', *bir yana it-* 'bertaraf etmek', *kıy-* 'öldürmek', *buyruğı yirine yitür-* 'buyruğı yerine getirmek', (birini) *makkâma göndür-* 'makama göndermek', *gider-*, *kıy-* gibi söz ve söz grupları bunlardan bazılarıdır:

(Sultan Bayezid'in oğlu Musa kastedilerek) *ahşamın çadırda maslahat ne-y-ise gördüler, yirine koğılar. Ol gice Bursa'ya dedesi yanına göndürdiler.* (94a)

Anı beyân ider kim Sultân Murâd karındaşın bir yana itdükden sonra neye meşğûl oldı. (123a)

Mustafâ eydür: "Beni karındaşuma iletme kim karındaşum bana kıyar." Didi... Hemân gördüğü gibi karındaşı dahi cellâda buyurdu. Cellâd dahi aman virmeyüp buyruğı yirine yitürdi. Bursa'ya anı dahi atası yanına göndürdiler. Bursa halkı dahi kânûn-ı şer ' -ilen defn itdiler. Du 'âlar idüp döndiler (122a)

Ve (Sultan Mehmet'in) bir küçük karındaşı var-ıdı, İsfendiyâr kızından; anı dahi makkâma göndürdi. (177b)

Âhir (Sultan Bayezid'in oğullarından) Mûsî 'Îsâ'yı giderdi. (89a) gider- fiilinin 'ortadan kaldırmak, öldürmek' anlamlarına geldiğini metnin önceki ve sonraki kısımlarından çıkarabiliriz.

Sultân Muhammed bin Bâyezîd Han karındaşı Mûsî'yi kim giderdi. (97b)

Cigerin tograğı şerbet o hanm... didi "Niçün bana kıydı tabibler" (387)

1.2. Alt sosyal tabakadan Müslümanlar öldüğünde kullanılan sözler ve söz grupları

Alt sosyal tabakadan Müslümanlar öldüğünde dolaylı anlatıma başvurma ihtiyacı duyulmamış; doğrudan bir anlatımla *öl-* fiili veya *öl-tür-*, *öl-tür-il-*, *öl-tür-t-* gibi türevlerinin kullanılması yoluna gidilmiştir.

Anı beyân ider kim Şâhin Lala ölice beylerbegliğin kime virdiler (60b-61a)

Karasi vilayeti üzerine seferde Orhan Gazi yanındaki Karasi beyinin oğlu öldüğünde de bey oğlu olmasına karşın sultan yanında bir anlamda sığıntı durumunda olduğu için örtmece ifadelerle gerek duyulmadan doğrudan *öl-* fiili kullanılmıştır: *Hisâra yakın varıcak gâfilin ok-ılan urdılar. Sesmedi düşdi, öldi (35a).*

Paşalar eydür: "Sultânım Oruç Beg kulun ölüpdurur." (129b) Burada da Oruç Bey'in sultana göre alt sosyal tabakada yer alması, metinde ifade edildiği gibi kul olması nedeniyle doğrudan anlatımla *öl-* fiili kullanılmıştır.

Kâsım ta ölinceye değin atasına varmadı. (101a)

Ve hem öldüğü vaktin oğluna vireler (7b)

Ölür aglar töredür (57b)

Bir gün Yahşi Beg'ün karındaşını İzmiroglı tutdı. Aman virmeyüp öldürdi. (129a)

Hîç vakt olmayayadı kim anda harâmûler adam öldürme-y-idi. (141a)

Müslüman biri savaşta öldürüldüğünde zaman zaman *öl-*, zaman zaman da *şehîd ol/it-* fiilleri kullanılmıştır:

Ol Aytogdı anda şehîd oldı

Bile öldi niçe hem iş ü yoldaş (11b)

(Kâfirler, padişahın kullarından) niçelerini şehîd itdiler (191a)

Müslüman olan sıradan birinin ölümü Müslüman olmayan anlatıcı tarafından bildirilirken *öl-* fiili kullanılmıştır:

Orhan Gazi İznikmid'ün üzerine kondı. Hisârun sahibi hatun eydür: "Ben bu Türk-ile ceng itmezim." Dir. "Anun-ıçun kim eger bunlar bizden öldürürse, ölen gitdi zâyi ' oldı. Yirinde kalanda fâyide ne ve ger biz bunlardan öldürürsevüz bunların-ıla kan düşmanı oluruz, kıyâmete degin ceng itmek gerekdür." Didi (24b-25a).

"Bu Türki tutun, öldürün." didi. (220a)

1.3. Müslüman olmayan (kâfir) kişiler öldüğünde kullanılan sözler ve söz grupları

Müslüman olmayan kişilerin ölümünden söz edilirken *öl-* fiili ve türevleri kullanılır. Bunun yanında 'öldürmek' anlamındaki sözlerin daha çok çıkarımsal anlama dayalı, metaforik, metonimik veya metinsel bağdaşıklıkla göre şekillendiği belirtilebilir: *bogazlat-*, *başını kes-*, *oda ur-* 'ateşe vermek', *asako-* 'asmak', *bogazından asako-*, *boğazından berdâr it-* 'boğazından asmak', *boyun kes-*, *kılıç koy-* 'kılıçla öldürmek', *at ayağı altında pâyimâl it-*, *kılıcı sal- ve çal-*, *depele-*, 'ömrünü tamâm it-', (birinin) *tedârükün it-işin bitür-*, *boğ-*, *parala-*, *kılıçdan geçür-*, *pâre pâre it-*, *depele-* 'tepelemek', *başın kes-* gibi.

(Kâfirlerin) *pâdişâhları öldi* (30a).

Küffârün dahi niçe banları düşdi, öldi. (170a)

"Nâgâh bir gün Şamandıra tekürinün oğlu öldi." (15a)

Bunların hisârmun üzerine Türk kim vardı, ceng iderken Yalakoya'nun gögsine ok tokundı, sesmedi, öldi (24b)

"Orhan Gâzi'ye habar göndürdiler kim bu teküri öldürelüm mi yohsa satalum mı?" (15b)

"Bunun gibi kâfirleri öldürmek gazâdur." diyü fetvâ virdi ve hem kîrala evvel kılıcı ol saldı ve çaldı; kîralı depelediler ve ol iki kâfirün dahi kapucular odasında *tedârükün itdiler*. (223a-b)

Kâfirlerün 'ömrünü tamâm itdi. (253a)

Ulubat tekürin aman virmeyüp hemân işin bitürdüler. (34b)

Anları kılıçdan geçürdiler (44a)

"Teküri ki tutdılar paralağılar" (12b)

(Eynegöl'ün) *tekürünü pâre pâre itdiler* (2a)

Çengel-ile öldürdiler. (377)

Fakîr dahi anda bir kâfir depeledüm. (170b)

1.4. Toplu ölümler için kullanılan sözler ve söz grupları

Toplu ölümler genellikle kâfirler için söz konusu edilmiş ve bu amaçla; Türkçe kökenli *kır-*, *kır-ıl-*, *kır-dur-*, *sı-*, *sı-n-* fiilleriyle Farsça kökenli *şikest ol-* ve Arapça kökenli *helâk olun-* fiilleri mecazî anlamda kullanılmıştır. Türkçe kökenli *sı-* ‘kırmak’ fiili olumsuzluk eki almış olarak *sıma-* ‘kırmamak’ şeklinde ve metaforik bir yapı içinde Orhun Yazıtları’nda tespit edilebilmektedir: *meniñ sabımın sımadı* ‘(Çinliler) benim sözümü kırmadılar’ (KT G 11, BK K 14). *Divanü Lûgati’t-Türk*’te *sı-* ‘kırmak; bozmak; yenmek, galebe etmek’ (I 282, 382, 473; III 249) anlamlarıyla yer almıştır. *Divanü Lûgati’t-Türk*’te *kır-* fiili için verilen anlamlar ise, ‘kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak; kırmak’ (II 7, 24, 401, 406) olup *kır-* fiilinin ‘öldürmek’ anlamlı kullanımlarına XIV. yüzyıl Harezmi sahası metinlerinden itibaren rastlanmaktadır (Clouston 1972: 643).

Savaşta Müslümanlar öldüğünde *şehîd ol-* fiilli kullanılmakla birlikte *kır-* ve edilgen biçimli *kır-ıl-* ve ettirgen biçimli *kır-dur-* fiilleri Müslümanların toplu ölümü için de kullanılmıştır.

Tarafeynden hayli adamlar kırıldı (104b)

Bir iki gün ceng olunca feryâdçılar geldiler kim sultâna eyitdiler: “Baymcor Tatar geldi, Ereğli’yi aldı, yıkdı ve halkını kırdı ve şehrini oda urdı.” didiler (1b).

Şerî’at ehlini turmaz kırardı. (87b)

“Ya varalum bî-tekelüff hünkârün leşkerini yok yire düşmana kıruralum.” didi. (145b)

anda kalmış hayli Türkmân dahi kırdı. (137a)

Savaş sırasında ölen Müslüman askerler için hem *kırıl-* hem de *şehîd ol-* fiillerinin bir arada kullanımı da söz konusudur: *“Çok Müsülmânlar kırılıp şehîd olmağa bu kâfirler sebeb olmuş-ıdı.”* (2a)

Gâziler şehîd ola kâfir kırıla (61b)

İçinde olan kâfirün horyâdını kırular (52a)

Ol küffâr leşkerini şöyle kırular kim kırmakdan osanup esir itdiler (67b).

Kırıldı kâfir. (4a)

Kâfirlerini kırdı. (1b)

“Bunları kırmasavuz ahır peşîmânlık fâyide virmez” didiler. (1b)

Kâfir, Orhan Gazi’ye şöyle der: “İmdi bizüm-ile ‘ahd ü emân idün kim bizi kırmayasız...” (29b)

Orhan Gazi sordı kim: “Bunların erleri kanı?” Eyitdiler kim: “Kırıldı, kimi cenkde ve kimisi açlıktan.” (30a)

Orhan sordu kim: "Ya bu kırkun neden olmuşdur." didi. Cevâb virdi kim: "Ekseri açlıktan kırılmışdur." didi (13a).

"Ve illâ (Hisara girdiklerinde) hayli kırılmış kâfirler buldılar" (12b)

Kâfirler bildiler kim Türk kendülerin kırsa gerekdür. (198b)

Kâfir hemân gece karanusunda birbirin kırdı. Meriç kenârında-y-ıdı, ekseri suya dökilüp kırıldı... Ve ba'zısın ardına düşüp yolda gâziler kırdılar... Gâziler şimdi ol yirün adma Sırf Sımdığı dirler. Kâfirler helâk olundu gitdi (52b-53a).

Tütün itdiler. Zindanun kapusın berkitdiler, tütünden boğulup cümlesi kırıldılar. Birisi kurtılmadı, öldi ve helâk oldı. Ol dört karındaşın dahi başını kesdiler. (136b)

(Sultan Alaattin'in saldırısı üzerine) Tatarı şöyle kırdılar kim bî-hadd ü bî-kıyâs; ammâ ekserinde tutup hayalarını kesdiler, derisin birbirine dikdiler, keçelere kapladılar, hayvanlara atdılar." (1b) Bu nedenle o yerin adı "Taşak Yazısı" olarak kalır.

Sı- fiili de kır- fiili kadar olmasa da 'öldürmek' anlamında kullanılmıştır:

Yâkûb Çelebi küffârı sımış-ıdı (62b)

'Acâyib ulu ceng itdiler, çok kırkun oldı. Ahir Hak ta 'âlâ fırsat virdi, kâfiri sıdular." (16a)

Karamanoğlu işitdi kim tayısı ehl-i İslâm leşkerin sımış. (161a)

'Topluca ölmek' anlamı için fiil üzerine -n- dönüşlülük eki getirilir:

Ve ol tarafın kâfir leşkeri sındı (62b)

Andan sonra kâfir sındı (10a)

Sı- ve kır- fiillerinin bir arada kullanımı da söz konusudur:

"Hakk'un avn ü 'inâyeti-y-ile kâfirleri sıyup kırdular" (41b).

Ölüm şeklini ortaya koyan boğul- fiiliyle Farsça şikest kelimesi ve Türkçe ol- fiilinin birleşimiyle kurulan şikest ol- fiilleri de kâfirlerin ölümünü anlatmak için kullanılmıştır:

Ve küffârın ekseri suya boğuldı. (146a)

Tatar leşkeri şikest oldı. (1b)

1.4. Ölüm kavramıyla ilgili çıkarımsal anlama dayalı; meteforik ve metonimik sözler ve söz grupları

Çıkarımsal anlam, sözcükte açıkça bulunmayıp çıkarım yoluyla elde edilen anlamdır. Söz gelişi Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman'nda geçen Hemân kim hana yakın gelecek ol la'in gönderini çevürdi, hanı sançdı. (62b) anlatımındaki hanı sançdı 'hana mızrak

sapladı' sözünü duyan veya okuyan biri hanın öldüğü çıkarımına ulaşabilir. *Laz'ı oğlı-y-ılan getürdiler anları dahi hâllü hâlîna yitürdiler* (62b) örneğinde *hâllü hâlîna yitür-* sözünün 'öldürmek' anlamına geldiği de çıkarım yoluyla belirlenebilir. Yine, *maslahat ne-y-ise gör-, kıy-, işin bitür-, kılıçdan geçür-, boğ-, parala-, pâre pâre it-, bir tarafa it-* 'bertaraf etmek', *top-ılan ur-* 'topla vurmak', *depele-* 'tepelemek' sözlerinin çıkarımsal anlamı da 'öldürmek' olarak belirlenebilir:

(Sultan Bayezid'in oğlu Musa kastedilerek) *ahşamın çadırda maslahat ne-y-ise gördüler, yirine kodılar. Ol gice Bursa'ya dedesi yanına göndürdiler.* (94a)

Kadînden töredir kardeşe kıymak... Kâbil kim Hâbil'e kıydı ezelden (94b)

Kapucıyı Gâzi Rahmân paraladı (18b)

Kapucuları paraladılar (1b)

Âhirü'l-emir ceng arasında Börklüce'yi paraladılar... Giderecek adamların dahi giderdiler. (104b)

Taceddînoğlu kapunun iç yanında hâzır-ıdı. Mihaloğlu'nı gönder-ile sançdı, atandan yıkdı. Bir dahi yatduğı yirde tekrâr sançdı tâyüreğinde. Mihaloğlu'nun kulları dahi Taceddînoğlu'na kılıç üşürdiler, pare pare itdiler. (121b)

Ceng iderken bir gün kazâ-yı âsumânî be-hükm-i Rabbani Muhammed Beg'i top-ılan urdılar. Pâre pâre oldı (133b)

İstanbul esiri Rum Muhammed'dür kim sonra anı pâdişâh it gibi boğdurdı. (184a)

Yanında çok sûfi başı kesildi. (106b)

Kanlar saçılması ve çok başın kesilmesi, başlarla oynanması ve *başlar üt-* de çok sayıda ölümün gerçekleştiği çıkarımını yapmamıza izin verir:

Nazm: Saçıldı kanlar u kesildi çok baş. (11b).

Hemân âmân virmeyüp tekürinün başını kesdiler. (44a)

Dürişdiler nizâm-ı İslâm-ıçun

Akıtdılar kan u kesildi başlar (23a)

Döküp kanlar u başlar oynadılar(18b)

(Osman) *baş oynadı vü hem çok başlar üttdi* (2a).

Öldürmek anlamındaki diğer sözler şunlardır: *bogazlat-, başını kes-, bir yana it-* 'bertaraf etmek', *oda ur-* 'ateşe vermek', *öldür-, asako-* 'asmak', *bogazından asako-, boğazından berdâr it-* 'boğazından asmak', *boyun kes-, at ayağı altında pâymâl it-, kılıcı sal-ve çal-, kılıç koy-* 'kılıçla öldürmek', *depele-,* (birinin) *tedârükün it-,* (birini) *makkâma göndür-*

, (birinin) 'ömrünü tamâm it-, defterini yırt-, ' ömrün yık -, tavuk it- dikküye bogdur-, defterleri dürül-,yiri boş kal-, aradan götür-.

Anı beyân ider kim Sultân Murâd Düzme'yi bir tarafa itdikden sonra bu tarafda karındaşı ne'yledi. (119b)

Sultân Murâd dahi kadıyı geçüd başma bogazından asakodı. (116b)

(Düzme Mustafa'yı) Hisâr burandan aşaga asakodular. (118a)

İletdiler, bâzâr içinde beyne'n-nâs bir dükkân öninde boğazından berdâr itdiler. Öldükden sonra birkaç cünüb mürîdleri indürdiler, varup bir yirde mezâr itdiler. (106b)

Hayli adamlar alurlar-ıdı getürürler dahi Karamanoğlu'na karşı hisârdan aşaga bogazından aşaga asakorlar-ıdı. (95b) Boğazından asılan biri öleceği için bogazından aşaga asako- sözünü de 'öldürmek' anlamında belirleyebiliriz.

Anı (Torlak Hu Kemal'i) dahi bir mürîdi-y-ile bile asakodular. (104b)

Emir Süleymân tizcek binüp kaçdı, bir köye irişdi, ol köyde Allah rahmetine vâsıl oldı. Sonra ol köylüyi mecmû '-ı köy-ile bile Mûsî oda urdı kim: "Siz benim karındaşımı niçün öldürdünüz?" didi. (91a) oda ur- fiilinin 'öldürmek' anlamında olduğunu da yine çıkarımsal olarak anlayabiliyoruz.

(Pusuya düşürülünce) ol gâziler dahi evvel esîre kılıç koydılar, kırdılar. (153b)

Yayayı at ayagı altında pâymâl itdiler, kırdılar. (157a)

Anun (Karluoğlanları'nın) dahi 'ömrünü temâm itdiler. (199a)

"Ve kendü kılıçlarumuzla kendü boyunlarımızı keserler." didi. "Ve kılıçlarını bizüm boyunlarımıza asarlar." didi. (202b)

Hamza Beg'ün başını kesdi. (216a)

"Bunların işini bitürün ve 'ömürlerini mahv idün." diyü buyurdu. (137a)

Öldürmek eylemi bir başkasına da yaptırılabilir Bu durumda -dür- veya -t- ettirgenlik eki fiile eklenir: "Osmân Gâzi tekürün başını kesdürdi (1b)

Cellâd getürtdi, oğlını Cüneyd Beg'e karşı bogazlatdı ve andan sonra Cüneyd'ün dahi başını kesdürdi (131a)

"Aceb Osmânoglu bunları saklayup ni'der, öldürtsene ki..."

Metinsel olarak çıkarılabilecek şu sözler de bir ölüme işaret eder:

Âhir (Sultan Bayezid'in oğullarından) Mûsî 'îsâ'yı giderdi. (89a) gider- fiilinin 'ortadan kaldırmak, öldürmek' anlamlarına geldiğini metnin önceki ve sonraki kısımlarından çıkarabiliriz.

Ahşamın çadırda maslahat ne-y-ise gördiler, yirine kodılar. Ol gice Bursa'ya dedesi yanına göndürdiler. (94a) Sultan Bayezid'in oğlu Musa için gereğinin yapılmasından sonra Bursa'ya dedesinin yanına gönderilmesinden onun öldürüldüğü çıkarımını yapabiliyoruz. Çünkü dedesi ölmüş ve Bursa'ya defnedilmiş durumdadır.

Mustafâ eydür: "Beni karındaşuma iletme kim karındaşum bana kıyar." didi... Hemân gördüğü gibi karındaşı dahi cellâda buyurdu. Cellâd dahi aman virmeyüp buyruğu yirine yitürdi. Bursa'ya anı dahi atası yanına göndürdiler. Bursa halkı dahi kânûn-ı şer ' -ilen defn itdüler. Du 'âlar idüp döndiler (122a). Mustafa'nın da Bursa'ya atası yanına gönderilmesinden buyruğu yirine yitür- fiilinin 'öldürmek' anlamına geldiği çıkarımını yapabiliyoruz.

Anı beyân ider kim Sultân Murâdkarındaşın bir yana itdükdën sonra neye meşgûl oldı. (123a)

Hemân kim çadıra geldiği gibi anı babası gibi itdiler. (62b) Metnin önceki kısımlarında babanın öldürüldüğü bilgisi verildiği için oğlunun da öldürüldüğü çıkarımını kolayca yapabiliriz.

Şimdiki hîde Gâzi Fâzıl Ece Ovası'nun beri ucında yatur. Mezârı ma'lûm yirdedür. (44b) örneğinde yat- eyleminin 'ölmek' anlamına geldiği bir sonraki cümledeki mezâr sözünden çıkarılabilmektedir. yat- sözü aynı zamanda metonimik olarak kullanılmıştır. Öldükten sonra birinin aldığı pozisyon ve gerçekleştirdiği eylem yat- şeklindedir. Yat- fiili Altay Türkçesinde de cada kal- 'yatıp kalmak' anlamında olup mecazî olarak "ölmek" anlamına gelir (Dilek 2007: 184).

Âhir Mûsî ' Îsâ'yı giderdi. (89a) gider- fiilinin 'ortadan kaldırmak, öldürmek' anlamlarına geldiğini metnin önceki ve sonraki kısımlarından çıkarabiliriz.

Sultân Muhammed bin Bâyezîd Han karındaşı Mûsî'yi kim giderdi. (97b)

Metinde önce Hamza Bey'in, Cüneyt Bey ve oğlunu öldürdüğü olay nakledildikten sonra yazar şöyle nazmeder:

Cüneyd'ün defterini yırttı Hamza

Hisârın aldı ' ömrin yıkdı Hamza

Anun Kurd oğlını bil tavuk itdi

Anı bir dilküye bogdurdı Hamza (131a)

Bu dizelerdeki defterini yırt-, ' ömrin yık -, tavuk it- dilküye bogdur- sözleri metinsel olarak 'öldürmek' olarak anlaşılabilir.

Bunlar işitdiler kim ataları ölmüş, defterleri dürülmiş. (131b) defterleri dürül- sözünün 'ölmek' anlamında kullanıldığı önceki cümle parçasından açıkça anlaşılmaktadır.

Veys Beg'ün yiri boş kaldı (133a)

Cigerin togradı şerbet o hanın... didi “Niçün bana kıydı tabibler” (387)

Hünkâr kendü kılıcını çıkardı cellâdın eline virdi: “Bu kâfirün boynunu ur.” didi. Girü bu kâfir eydür: “Devletlü pâdişâh! N’ola ben senün elünde ölsem.” dir. Hünkâr sordı, bunun murâdı ne’y-idüğün bildi. Bunun murâdı ol-ımuş, “Beni bir ulu adlu pâdişâh kendü eliyle öldürdi.” didürmek-imiş. Hünkâr cellâda işâret itdi, “çal” diyü. Bir kerre cellâd çaldı, galtân yire düşdi. (171a) Hünkârın cellâda söylediği “Çal!” sözünün ‘Öldür!’ anlamına geldiğini de daha önceki ve sonraki cümlelerden çıkarabiliriz. Nitekim cellât bir kere çaldıktan sonra baş yere düşer; başın yere düşmesi de kişinin ölmesi anlamına gelir.

(Kılıç Arslan Bey’in) oglu Allah rahmetine vardı, ‘avratın dahi oğlu yanında kodılar. (238a) Kılıç Arslan Bey’in oğlu öldüğüne ve karısı da oğlunun yanına konduğuna göre onun da öldürüldüğü çıkarımını yapabiliriz.

Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman’da ölüm kavramıyla ilgili çok sayıda metaforik söz kullanılmıştır. Geç-, git-, can ver-, ko- git- ‘ölmek’, götür-‘öldürmek’ gibi metaforik ve başını kes- gibi metonimik sözler aktarım ve değiştirim yoluyla ölüm kavramını anlatır:

Süleymân u Dâvud geçdi kamular (45b)

Niçeler bu cihâna geldi gitdi (26a)

Bilmezüz kim cânın dahi ol i’tikâd üzerine mi virdi. (107 a)

Tekfurlar, Osman Gazi’yi kastederek: “anı ol aradan götürelim, hiç adın sanın komayalum” derler. (9b)

Nazmen yazılmış kısımlarda metaforik sözlere daha sık rastlanır:

Hemân bir ad kodı gitdi Süleymân (8a).

Osman Gazi, kaynatası ve hatunu Malhun’un ölümünü kastederek Âşıkpaşazâde şöyle nazm eder:

Gönüldi bir sefere dahi anlar

Mücerred yalunuz kim geye tonlar

Atı var bindüğü sekiz ayaklu

Önince çavuşı dir gayrı onlar (20b)

Uzak sefer-turur yakında gelmez

Geçer niçe yıl u gündüz ü dünler

Yolundur menzilin gör kanda irer

Âşıkî kim önünçe gitdi anlar (21a)

Burada ÖLÜM DÖNÜŞÜ OLMAYAN BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforu temelinde şekillenmiş bir dizi metafordan söz edilebilir.

Nesir kısımlarında da, daha az olmakla birlikte, bu tür metaforik sözlere rastlanmıştır. *Hakk'a togrı git-, fenâ sarâyını terk idüp ol beka sarâyına rihlet it-, dünyadan sefer idüp ol bâkî sarâyına nakl it-, ' âlem-i fenâdan beka sarayına intikâl it-, bu fenâ sarâyından ol dârü'l-bekâ sarâyına var-* sözleri meteforiktir:

Hakk'a togrı gide cümle cânlar (184b)

Orhan Gâzi gördi kim atasını bu fenâ sarâyını terk idüp ol beka sarâyına rihlet itdi. (21a)

Bu esnada Akça Koca dünyadan sefer idüp ol bâkî sarâyına nakl itdi. Kandın nevâhisinde bir tagda mezârî andadır. Ve andan sonra Konur Alp dahi anun gibi oldı (24a).

Anı beyân ider kim Sultân Muhammed Han kim Bâyezîd Han oğludur, ' âlem-i fenâdan beka sarayına intikâl itdüğü vaktin oğulları ve kızları kaç kaldı ve ... kendüün vefâtı dahi ne sûret-ilen oldı. (108b)

Fenâ mülkinde karâr itmediler

Bekâ sarayına göçdi şehîdler

Tecellî-yi o zât bunların oldı

Anunçun ' ömrini biçdi şehîdler (154a)

Bu dizelerdeki şehitler için kullanılan *fenâ mülkinde karâr itme- bekâ sarayına göç-, ömrini biç-* sözleri 'ölmek' anlamında kullanılmış metaforik ifadelerdir.

Anı beyân ider kim Sultânü'l-mücâhidîn Sultân Muhammed Han-ı Gâzi bu fenâ sarâyından ol dârü'l-bekâ sarâyına varması ne sûret-ile olundu. (259b)

Sultan Murat Ada köprüsünün başında bir dervişle karşılaşır ve derviş ona şöyle söyler: "Hey Murâd Han pâdişâh! Tevbe it kim va'den yakın kalmışdur. Fenâ sarâyını terk idüp ol bekâ sarâyına gidisersin." (176b) Padişah saraya döndükten sonra "başım ağrıyor" diye yatar ve sonra ölür, öldüğünü metinsel bağdaşıklıkta çıkarabiliriz ki şöyle ifade edilmiştir: Üç gün yatdı, dördüncü gün oglına adam göndürdiler. On üç gün meyyitini sakladılar. Paşalar meyyitini kimesneye bildürmediler. Dîvânlar itdiler, tîmârlar virdiler ve dahi hekimler mu'âlece sûretin itdiler ve şerbetler düzüp girüp virdiler. Vefâtına on üç gün olıcak oğlu Sultân Muhammed Edrene'ye geldi devlet-ile tahta geçüp oturdu. Ekser halk andan bildiler hünkârün Allah emrine vâsıl oldugm. Hemân-dem atasımın meyyitini Bursa'ya göndürdü. Ve bir kiçicük karmdaşı var-ıdı, İsfendiyâr kızından; anı dahi makkâma göndürdü. (177b)

Ölümlerle bir yolculuğa çıkılır ve geçici mekândan kalıcı mekâna gidilir inancı hâkimdir. Bu kalıcı mekânın iyiler için uçmag 'cennet', kötüler için tamu 'cehennem' olduğuna inanılır (23b).

1.5. İnsan dışındaki varlıkların ölümüyle ilgili kullanılan sözler ve söz grupları

*Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman'*nda cansız varlıkların yaşamına son verilmesi *öldür-* fiiliyle anlatılmıştır: *Bir gün av iderken ok-ıla bir canavar öldürdiler.* (45a)

Çıkarımsal anlama dayalı olarak da ölüm ifade edilebilmiştir: *Mûsî'nün atmun sinirin çaldı.* (94a) Atın sinirinin kesilmesi onun ölümüne neden olacağı için *Mûsî'nün atmun sinirin çaldı.* Cümlesini 'Musa'nın atını öldürdü.' şeklinde anlayabiliriz.

2. MENÂKIB U TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN'NDA ÖLÜM SONRASI GERÇEKLEŞTİRİLEN UYGULAMALAR

Ölüm sonrası uygulamaları da ölen kişinin Müslüman olup olmaması; üst veya alt tabakadan olmasına bağlı olarak farklılık gösterir. Söz gelişi, sultanın ölümü durumunda cenazenin hemen defnedilmesi yerine emanete bırakılması, sultanın veya yakınlarının cenazelerinin uygun bir yere nakledilmesi söz konusu olabilir. XV. yüzyılda defin için uygun görülen yer Bursa'dır. Söz gelişi, taht mücadelesini engellemek için öldürülen şehzade Mustafa, Bursa'ya babasının mezarının olduğu yere gönderilir. Bursa halkı da şeriat usullerine göre defneder, dualar okuyup dönerler. Kanuni döneminden itibaren ise, "vazgeçilmez" defin mekânı İstanbul olarak değişmiştir (Veinstein 2011).

Gâzi Murâd Han'un hûd meyyitin Bursa'ya göndürmüşler-idi. (63a)

(Osman Gazi) *Söğüt'de vefât itdi. Emânete kodılar, zîrâ ol hinde Orhan Gâzi Bursa'da-yıdı. Habar bildürdiler, hemân-dem gelüp yitişdi ve atasının vasiyetin yirine getürdi. Bursa'ya götürüp Osmân Gâzi vasiyet itdüğü Gümüşlü Kubbe'nün içinde kodı. Amma kaynatasını ve hatunı Malhun'ı ' Osmân kendü eliyle defn eyledi* (20b)

Sultanın ölümü, yerine geçecek şehzade gelinceye kadar, karışıklık çıkmaması için, halka duyurulmaz. Hatta onun ölmediğini, sağ olduğunu göstermek için hilelere bile başvurulur. Bayezid Han'ın oğlu Sultan Mehmed, babasının ölümünden sonra şehzadeler arasında yaşanan mücadeleleri yaşamış biri olarak öleceğini anlayınca ölümünün tahta çıkacak olan oğlu Murat gelinceye kadar gizlenmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasını emreder. Sultanın ölümünden sonra vezirleri önce kapıdaki askeri uzaklaştırmak amacıyla padişahın İzmiroğlu üzerine sefere çıkma hazırlığı yaptığını ve onların da Anadolu askeri ve beylerbeyiyle Biga'da buluşmalarını söylerler. Her gün kapıda divan toplar, sancak ve tumar verip alırlar; hekimler içeriye girip çıkar, hünkâra ilaç yapmak için hekimler paşalardan çeşitli otlar ister ve bu şekilde padişahın ölümünü gizlemeye çalışırlar. Buna rağmen bir gün silahtar ağaları padişahı görme isteğinde ısrarcı olunca Yıldırım Han'ın da hekimliğini yapmış Kürderen adında Acem'den gelmiş bir hekimin planı üzerine ölünün arkasına bir oğlan oturturlar, bu oğlan ölünün elini hareket ettirir, böylece ölmüş olan hükümdar sakalını sıvazlıyormuş gibi görünür. Ağalar padişahın sağ olduğuna inanınca işlerine

dönerler; paşalar ve hekimler de padişahın koluna girerek alıp saraya giderler. Sultan Mehmet'in cenazesini (*meyyit*) Sultan Murat gelinceye kadar kırk bir gün bu şekilde saklarlar. Sultan Murat tahta çıktıktan sonra cenazeyi Bursa'ya getirir ve defnederler. (110a-111a) Sultanın ölümünün gizli tutularak, defin töreninin, ardılının tahta geçmesine kadar geciktirilmesi tutumu sonraki yüzyıllarda da sürdürülmüştür. Bu tutum ölünün aynı gün defnedilmesini buyuran İslam anlayışına aykırı bir tutumdur.

Sultan Murat ölüm döşeğindeyken oğluna adam gönderilir. Öldükten sonra, oğlu gelinceye kadar, tam on üç gün cenazesi saklanır. Paşalar cenazesini kimseye göstermez. Bütün işlere padişahın sağlığındaki gibi devam edilir; divanlar toplanır, tımarlar verilir ve de hekimler ilaçlar yapar, şerbetler yapıp girip verirler. Vefatından sonraki on üçüncü gün oğlu Sultan Mehmet Edirne'ye gelir, tahta geçip oturur. Halkın çoğunluğu padişahın öldüğünü bu şekilde anlar. Sultan Mehmet derhal babasının cenazesini Bursa'ya gönderir ve İsfendiyyar kızından olma küçük kardeşini öldürtür ve onu da Bursa'ya gönderirler. (177b)

Şehit mezarlarının yatırlara dönüştürüldüğüne dair bilgiler de dikkat çekicidir: *Aytoğdı'yı şehîd itdiler. Dinboz'da Koyunhisârî'na gider yolda, yolun üzerinde yatur. Mezârına taş çevürüp tururlar. Ol vilâyetde at yankulansa anun mezârına iledürler, üç kez tolundururlar. Hak ta 'âlâ şifâ virür* (10a).

Ölüm hakkında saptanan söylem ve uygulamalar çeşitli katmanların ürünüdür. Kimi İslamiyet öncesi döneme, kimi ise, İslamiyet sonrası döneme aittir. Bununla birlikte İslamiyet sonrasında İslamiyet öncesi kültürün izleri korunmuştur. Veinstein'e göre (2011: 17) İslam özünde bir kültür değildir. Ancak Arap-Müslüman, İran-Müslüman, Hint-Müslüman kültüründen söz edilebilir. Osmanlı cenaze törenlerinde etkin olduğu görülen unsurlar, Türk-Müslüman kültürüne ait unsurlardır.

Ceset, cenaze, ölü anlamlarında *meyyit*, *ölü* kelimeleri kullanılırken ölüyü gömmek anlamında *defn it-*, *defn eyle-* veya *mezâr it-* fiilleri kullanılmıştır:

Saru Yatı'yı Söğüt'de atasının yanında defn itdiler (1b)

Düşmanın öldürülmesiyle ilgili uygulamalardan da söz edilebilir. Kâfir Kalanoz düşünce Osman Gazi'ye haber verilir ve Osman Gazi şöyle emreder: "*Evvel anun karnını yarun dahi it gibi eşün, gömün.*" (1b) Dediğini yaparlar ve gömüldüğü yerin adı bu nedenle "İteşeni" olarak kalır.

Koca Hızır, düşman kralının başını kestikten sonra göndere dikerler: *Koca Hızır başın kesdi, göndere dikdiler* (166b)

Kâfir memleketinde bir sultanın ölümü ve sonrasında uygulamalar da kaydedilmiştir. Cem Sultan'ın ölümü şöyle nakledilir: (Kâfirler, Cem Sultan'ı) *helâk itmek murâd idindiler. Başını agulı ustura-y-ıla yülidiler. Başı ve cemî ' i gövdesi şişdi; ilâca kabil olmadı. Allah rahmetine vâsıl oldı. Ve öldükden sonra kâfirler tabutu kurşunlayup tabut içinde kadîd itdiler. Şehîd olduğımı Sultân Bâyezîd işitdirdiler. Yas itdi. Mecmû ' ' ulemâ ve*

sülehâ ' azâlar itdiler. Ve ' ulemâ ve fukarâya ve sâdâta mübâlağa akçalar üleşdüirdi. Rûh-çün du ' âlar itdiler. Andan sonra Sultân Bâyezîd murâd idindi ki Sultân Cem'ün tabutını bunda getürmek diledi. Kâfirler virmeyüp didiler kim: "Bizüm murâdumuz ' Osmân neslinden bizüm diyârumuzda bir kimse olmakdur." didiler. Ahir Sultân Bâyezîd hazretleri ikdâm idüp adamlar gönderüp getürdi. Geliyorurken sâdât ve ' ulemâdan ve fuzalâda karşı çıkdılar. Ta ' zîmler ve tekrîmlerle getürüp Bursa'da kardaşı Sultân Mustafa türbesinde kodılar. (392)

Görüldüğü gibi isyan etmiş bir şehzade olsa da kâfirler tarafından öldürülen Cem Sultan için Allah rahmetine vâsıl ol-, şehîd ol- gibi saygınlık fiilleri kullanılmış, Sultan Bayezit'in ölüm haberini alınca yas tuttuğu bildirilmiştir. Bütün âlimler ve dindar kişiler sultana taziyede bulunmuşlar, sultan da âlimler, fakirler ve ileri gelenlere bol miktarda akçe dağıtmıştır. Cem Sultan'ın ruhu için dualar edilmiştir. Daha sonra kâfirlerin vermek istememesine rağmen cenazenin alınması konusunda ısrarcı olunmuş, isyankâr da olsa bir Osmanlı şehzadesinin cenazesinin kâfirler elinde bırakılması doğru bulunmamıştır. Cenaze gelirken ileri gelenlerden, âlimlerden ve fazilet ehlinde birçok kimse cenazeyi karşılayıp hürmetle Bursa'ya getirmişler ve kardeşi Sultan Mustafa'nın türbesine defnetmişlerdir.

SONUÇ

Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman'nda ölüm kavramsal alanı çerçevesinde ortaya çıkan sözler ve uygulamalar sosyal çevrelere göre farklılık göstermektedir. Toplumsal açıdan Müslümanlar için kullanılan sözlerle kâfirler için kullanılan sözler; üst tabakadan kişiler için kullanılan sözlerle alt tabakadan kişiler için kullanılan sözler farklıdır. Üst sosyal tabakadan Müslümanlar öldüğünde genellikle anlatımda dolaylı yollara, örtmecelere başvurulduğu, çıkarımsal anlama dayalı, metaforik, metonimik veya metinsel bağdaşıklıkla dayalı ifadelerin kullanıldığı görülür; *maslahat ne-y-ise gör-, yirine ko-, bir yana it-, kıy-, buyruğu yirine yitür-, (birini) makkâma göndür-, gider-, kıy-* gibi söz ve söz grupları bunlardan bazılarıdır. Özellikle yönetici sınıfa mensup biri öldüğünde saygı sözlerinin sarf edildiği ve İslam dinine ait terminolojinin kullanıldığı söylenebilir. Böylesi saygın kişilerin ölümle yer değiştirerek ahirete geçiş yaptıkları ve Allah emri veya rahmetine kavuştuklarına inanılır. Bu amaçla; *vefât it-* fiili yanında örtmece niteliği taşıyan metaforik veya metonimik olarak şekillenmiş, *Allah emrine var-, Allah rahmetine var-, Allah'un rahmetine kavuş-, Allah rahmetine vâsıl ol-, âhirete nakl it-, yiri boş kal-, bu fenâ sarâyından ol dârü'l-bekâ sarâyına var-, bu fenâ sarâyını terk idüp ol beka sarâyına rihlet it-, âlem-i fenâdan beka sarayına intikâl it-* gibi sözler kullanılmıştır. Alt sosyal tabakadan Müslümanlar öldüğünde dolaylı anlatıma başvurma ihtiyacı duyulmamış; doğrudan bir anlatımla *öl-* fiili veya *öl-tür-, öl-tür-il-, öl-tür-t-* gibi türevlerinin kullanılması yoluna gidilmiştir.

Alt tabakadan kişilerin, Müslüman olmayanların veya diğer canlıların tek tek ölümünden söz edilirken genellikle doğrudan anlatım yolu izlenerek *öl-* fiili tercih

edilmiştir. Toplu ölümler veya öldürme durumunda ise, daha dolaylı bir yol izlenmiş; genellikle metonimik ifadeler kullanılmıştır. *Âşık Paşazade Tarihi*'nde öl- ve öldür-eylemi için çok sayıda çıkarımsal anlama dayalı, metaforik ve metonimik sözlerin kullanıldığı görülür: *bogazlat-*, *başını kes-*, *oda ur-*, *asako-*, *bogazından asako-*, *boğazından berdâr it-*, *boyun kes-*, *kılıç koy-*, *at ayağı altında pâyâmâl it-*, *kılıcı sal- ve çal-*, *depele-*, 'ömrünü tamâm it-', (birinin) *tedârükin it-*, *işin bitür-*, *kılıçdan geçür-*, *boğ-*, *parala-*, *pâre pâre it-*, *depele-*, *başın kes-*, (birini) *sanç-*, *hâllü hâlma yitür-* *maslahat ne-y-ise gör-*, *kıy-*, *işin bitür-*, *kılıçdan geçür-*, *boğ-*, *parala-*, *pâre pâre it-*, *bir tarafa it-*, *top-ılan ur-*, *depele-* çıkarımsal anlamı 'öldürmek' olan fiillerdir.

Toplu ölümler genellikle kâfirler için söz konusu edilmiş ve bu amaçla; Türkçe kökenli *kır-*, *kır-ıl-*, *kır-dur-*, *sı-*, *sı-n-* fiilleriyle Farsça kökenli *şikest ol-* ve Arapça kökenli *helâk olun-* fiilleri mecazî anlamda kullanılmıştır. Savaşta Müslümanlar öldüğünde *şehîd ol-* fiilli kullanılmakla birlikte *kır-* ve edilgen biçimli *kır-ıl-* ve ettirgen biçimli *kır-dur-* fiilleri Müslümanların toplu ölümü için de kullanılmıştır.

Tarihî metinlerden günümüze ölümle ilgili birçok farklı ifade kullanılmıştır. Türk Runik harfli metinler olarak adlandırılan Türk diliyle yazılmış en eski metinlerden başlayarak öl- dışında *uç-*, *uç bar-*, *kergek bol-*, *adıl-*, *yit-*, *yok bol-*; Budist Uygur metinlerinde *isig öz bir-*, *isig öz üz-*, *ert-*, *etüz qod-*; Karahanlı metinlerinde *bar-*, *baş ber-*, *can çık-*, *ket-*, *köç-*, *keç-*, *can kuşu pervaz kıl-*, *ten canın terk et-*, *can üzül-*, *can uçup bar-* bunların yalnızca küçük bir bölümünü oluşturur. *Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman*'da bu ifadelerden bir bölümünün aynen bir bölümünün de bazı dilsel değişikliklerle sürdürüldüğünü görebiliriz.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Besim (1998-1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (I-IV)*, Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: The Clarendon Press.
- DEMİRTAŞ, Ahmet (2010), Karahanlı Türkçesinde Ölümle İlgili Ad Aktarmaları. *Uçmağa Varmak Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, 41-66.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2002), Türkçede öl- Fiili Üzerine. *Kafalı Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 47-50.
- DİLEK, Figen (2007), Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözcükler ve Söz Kalıpları. *Bilig, Yaz, Sayı: 42*, 177-190.
- KALA, Ayşenur (2015), *Aşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- KOCASAVAŞ, Yıldız (1998), Türkçenin Tarihî Dönemlerinde Ölüm Kavramının İfadesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 29, İstanbul.
- ROUX, Jean-Paul (1999), *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm* (çeviren: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kocabay Yayınları.

- SAĞOL-YÜKSEKAYA, Gülten (2010), Türklerde Ölümün Algılanışı 'Ölmek Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle, *Uçmağa Varmak Kitabı*, (editörler: Emine Gürsoy-Naskali, Gülten Sağol-Yüksekkaya), İstanbul: Kitabevi.
- TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- TUNA, Osman Nedim (1960), Köktürk Yazıtlarında "Ölüm" Kavramı İle İlgili Kelimeler ve "Kergek bol-" Deyiminin İzahı. *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler 1957*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 131-148.
- USTA-AYAZ, Nazan (2009), *Tarihi Türk Şivelerinde Ölüm Kavramının Anlambilimsel Yönden İncelenmesi*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- VEINSTEIN, Gilles (2011), *Osmanlılar ve Ölüm* (çeviren: Elâ Güntekin), İstanbul: İletişim Yayınları.
- YAVUZ, Kemal, SARAÇ, Mehmet Ali Yekta (2003), *Aşıkpaşazâde: Osmanoğullarının Tarihi*, İstanbul: K Kitaplığı.